

I. Передмова

Ласкаво просимо до Бродів! Кінцева станція! Ви перебуваєте на відстані в понад тисячу залізничних кілометрів та півтора дня дороги від Відня й прибули на кінцеву станцію Галицької залізниці імені Карла Людвіга.

Кінцева станція?

Залежить, з якого боку глянути. Коли єврейський письменник Шолом-Алейхем 1905 р. емігрував з Росії, Броди були для нього *початковою* станцією на шляху до Америки. Для тих, хто подорожував зі сходу на захід, у цьому місці починалась Австрія, а Броди впродовж 150 років були її найвіддаленішим північно-східним прикордонним пунктом. Для подорожніх із заходу на схід тут починалася Росія. Багато хто в XIX ст. описував долання кордону в цьому місці як перехід з начебто цивілізованого (європейського) до начебто нецивілізованого (східного, азійського) культурного простору. А Карл Еміль Француз і всю Галичину називав *напів-Азією*, яка, на його думку, зазнала лише незначного впливу західної культури. Якщо Броди це *напів-Азія*, тоді розташований за десять кілометрів Радивилів по той бік кордону на російському боці – вже *цілковита Азія*? Чи те й те місто порівняно з енергійними європейськими столицями, Віднем і Санкт-Петербургом (рос. *Санкт-Петербург*), були *Азією*? А може, і Броди, і Радивилів були *Європою* порівняно щонайменше з довколишніми селами?

Проте, перш ніж перейти до сприймання, треба з'ясувати деякі економічні й соціально-історичні питання. Габсбурзька монархія в результаті поділу польсько-литовської Речі Посполитої 1772 р. разом з майбутнім коронним краєм, названим *Галичиною*, анексувала й квітуче торгове місто Броди. В першій половині XIX ст. воно й далі було найзначнішим транзитним пунктом Центрально-Східної Європи для переміщення товарів зі сходу на захід і з заходу на схід. У 1830 р. Броди налічували майже 20 тис. мешканців і після Львова (нім. *Lemberg*, пол. *Lwów*) були другим за розміром містом у Галичині. Броди можна порівняти з такими тогочасними європейськими містами як Гренобль (фр. *Grenoble*), Вальядолід (ісп. *Valladolid*), Маастріхт (нідерл. *Maastricht*), Лестер (англ. *Leicester*), Піза (італ. *Pisa*), Познань (нім. *Posen*, пол. *Poznań*), Гетеборґ (швед. *Göteborg*), Берген (норв. *Bergen*), Курськ (рос. *Курск*) чи Дюссельдорф (нім. *Düsseldorf*). Броди були більшими за будь-яке інше нинішнє австрійське місто, крім Відня (нім. *Wien*) і Гра-

ца (нім. *Graz*).¹ На початок Першої світової війни Броди далі налічували 20 тис. мешканців, однак, займали вже одинадцяте місце серед галицьких міст і були одним з багатьох повітових центрів Австро-Угорщини. Отже, Броди жодним чином не відповідають образів типового міста XIX ст., яке загалом сприймають як період безперервного зростання, коли все ставало більшим, кращим і швидшим. То чому ж Броди опинилися серед невдах модернізації – адже перші десятиріччя австрійської влади були такі успішні? Щоб краще зрозуміти масштаби історії неуху, спочатку треба зосередитися на причинах економічної успішності Бродів, що й буде зроблено в першій частині цієї книжки.

Але чи правильно взагалі застосовувати тут поняття *історія неуху*? Чи економічну кризу Бродів можна перенести й на суспільну сферу? Щоб знайти відповіді на ці запитання, в другій частині роботи буде висвітлено соціально-історичне підґрунтя. На початку й наприкінці габсбурзького періоду Броди багато в чому були незвичайним містом. Броди лежали на кордоні, були важливим шкільним осередком і найеврейськішим містом Австро-Угорщини – кількість християн у ньому ніколи не перевищувала третини від усього населення. Такі теми, як торгівля, освіта і євреї тісно переплетені одна з одною, але чи існує між ними якийсь причиновий зв'язок? Те ж саме запитання постає щодо багаторічного домінування німецької мови в міському просторі й освітній сфері. Як з торгівлею треба спрямовувати погляд на міжнародні мережі контактів і зв'язків, так і з бродівським єврейством треба дивитися далеко за межі міста, щоб збагнути інтелектуально-історичне значення цієї громади для східноєвропейського єврейства. Треба зрештою визначити і позицію бродівських євреїв в етнічно-конфесійному трикутнику з поляками й русинами, а також з'ясувати, як складалося співжиття цих груп.

Броди лежали на кордоні, однак простір, у якому функціонувало місто і який впливав на його життя, не обмежувався цією політичною лінією. Легальне та й нелегальне переміщення товарів і осіб робило цю межу відносною, а для шпигунства вона навіть була передумовою й висхідним пунктом. Для таких ідей, як Гаскала, єврейське просвітництво, політична розмежувальна лінія і так не була якоюсь перешкодою: тут треба буде глибше вивчити роль Бродів як інтелектуального трампліна до Східної Європи. Але прикордонне місто було також місцем зосередження польських і єврейських біженців з Росії, і хтось мусив надавати їм першу допомогу й житло на тривалий час.

Згадане вище сприймання історичних Бродів досі актуальна тема, оскільки мандрівники й письменники створили й донині живучі образи. Деякі з цих уявлень про Броди, що панують у нас у головах, після прочитання цієї книжки доведеться, ймовірно, переглянути.

¹ Marugán y Martín, Don José. Descripción geográfica, física, política, estadística, literaria del reino de Portugal y de los Algarbes, comparado con los principales de Europa. – Tomo 2. – Madrid, 1833. – С. 296–308.

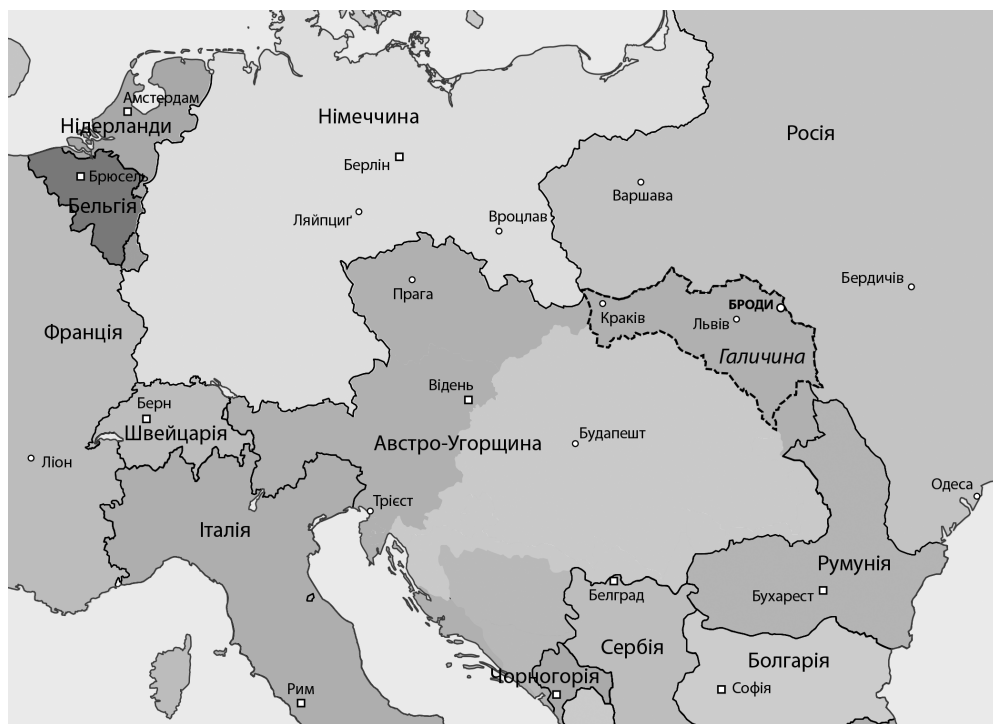

Рис. I/1: Центральна Європа, 1914 р.

Джерело: © Опрацювання Берріса Куцмані і Клеменса Йобста за каталогом IEG-Maps-Kartenserver Інституту Європейської історії в Майнці.

II. Вступ

Мета цієї праці – дослідити минуле міста Бродів за австрійських часів з економічного й соціально-історичного погляду, після чого я хотів би поєднати аспекти міської історії з тодішнім і теперішнім сприйманням Бродів і визначити збіги й відмінності в цьому аспекті. Два перші розділи книжки ґрунтуються на аналізі архівних матеріалів, опублікованих джерел та наукової літератури й відповідають класичному історіографічному підходові. Третя ж частина має радше літературознавчу або ж культурологічну спрямованість.

Економічно-історичні частини ґрунтуються і на кількісних, і на якісних джерелах. Тож для інтерпретації економічного розвитку Бродів я використовую, з одного боку, офіційні статистичні дані, а з іншого – звіти й листування чиновників, дипломатів та купців. У другій частині представлена історія міста на підставі соціально-історичного підходу. Предметом дослідження тут стали політичні інституції, конфесійний розвиток, суспільні групи, освітні заклади, соціальні проблеми, національні рухи та повсякденно-історичні теми, так звані життєві світи. В останній частині фокус уваги зосереджений на загальному сприйманні австрійських Бродів, яке я досліджую на підставі подорожніх нотаток, літературних творів, а також ментальних та реальних місць пам'яті. Всі ці три основні пункти мають вилитись у життєпис міста, який окреслить масштабніший образ Бродів, аніж суто хронологічний виклад.

Методично-теоретичне окреслення понять

Насамперед варто пояснити кілька понять, з допомогою яких цю працю можна долучити до ширшого дослідницького поля. Їхня послідовність ґрунтується на трьох частинах, для яких вони мають особливу значущість. Водночас ідеться і про загальні концепти, релевантні для всіх частин книжки.

Час

Досліджуваний період охоплює всі 150 років габсбурзької влади у Бродах (за винятком Першої світової війни), оскільки багатоперспективний істо-

ричний виклад можливий лише через охоплення довшого часового періоду. Не варто недооцінювати окремих подій, однак, їхнє значення і симптоматику можна осягнути лише в *longue durée*.² Так, питання торговельних циклів та демографії за визначенням можна вивчити лише в довгому періоді. Але й друга частина цієї праці, присвячена особливостям Бродів, не в змозі послідовно витлумачити відповідні обставини без усвідомлення процесового розвитку. Третя частина також міцно закріплена в *longue durée*, бо аналіз різноманітного сприймання й формування міфів не може обійтися без цього концепту. Як життєпис у табличній формі ще далеко не біографія людини, так і хронологічне нанизання подій ще далеко не біографія міста.

Простір

Хоч, починаючи з середини 1990-х рр., знову ведуть мову про повернення *простору*, в історичних дослідженнях він поряд з *часом* завжди був ключовим поняттям.³ Існує багато різноманітних рівнів просторовості, – навіть сприймання і пам'ять можна розуміти як *уявлювані простори*. Локальні, регіональні, загальнодержавні чи міжнародні компоненти простору можуть накладатись один на одний – як, до прикладу, бродівський *міський* простір, який водночас був частиною державного *прикордонного* та міжнародного *торговельного* простору. Щоб точка на мапі стала простором й існувала як простір, потрібні такі додаткові компоненти, як *межа* (обмеження простору) та *рух* (досвідчення просторовості).⁴ Для австрійських Бродів обмеження простору було історичним повсякденням, оскільки відіграло значну роль в економічному житті. На відміну від сформованих упродовж сторіч кордонів між іншими державами⁵, галицький кордон виник одним розчерком пера під дипломатичною домовленістю і став новою лінією розмежування в

² Braudel, Fernand. Histoire et sciences sociales. La longue durée // Braudel, Fernand (ред.). Ecrits sur l'histoire, 4. – Paris, 1969. – С. 44–52, 72–73.

³ Просторово-часовий вимір з погляду географа вперше сформулював Карл Ріттер (Carl Ritter). Пор. розділ: *Über das historische Element in der geographischen Wissenschaft* у його праці: Einleitung zur allgemeinen vergleichenden Geographie, und Abhandlungen zur Begründung einer mehr wissenschaftlichen Behandlung der Erdkunde. – Berlin, 1852. – С. 152–181, цит. за: Schlögel, Karl. Im Raume lesen wir die Zeit. Zivilisationsgeschichte und Geopolitik. – München/ Wien, 2003. – С. 40–41.

⁴ Про багатогранність поняття простору пор.: Mejsstrik, Alexander. Welchen Raum braucht Geschichte? Vorstellungen von Räumlichkeit in den Geschichts-, Sozial- und Kulturwissenschaften // Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften (OZG). – 2006. – Nr. 1. – С. 10–15.

⁵ Nordman, Daniel. Des Limites d'Etat aux Frontières Politiques // Nora, Pierre (ред.): Les Lieux de Mémoire II: La Nation. – Paris, 1986. – С. 36–61. Особливо відомий приклад кордону між Францією й Іспанією в Піренеях. Пор.: Sahlins, Peter. Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees. – Berkeley та ін., 1989.

Центрально-Східній Європі.⁶ Ця лінія розділила до того єдиний економічний і культурний простір південно-східної Речі Посполитої й зробила доконечною орієнтацію на новий політичний центр, тобто на Відень. Протягом років це зумовило усвідомлення життя в прикордонному регіоні,⁷ що, втім, не конче означало життя на периферії: можна бути на кордоні й водночас частиною цілого.⁸ Якщо вийти поза межі класичного розуміння кордону суто в рамках політичної географії, як його представляли на початку ХХ ст. Ратцель чи Гаузгофер,⁹ то можна підійти до цієї теми також у її економічному, культурному, релігійному, соціальному чи інтелектуально-історичному вимірах.¹⁰ А Гаслінгер ще й звертає увагу на різноманітні функціональні моделі та змінюваність функцій кордонів.¹¹

⁶ Augustynowicz, Christoph / Kappeler, Andreas (ред.). Die Galizische Grenze 1772–1867. Kommunikation oder Isolation? (= Europa orientalis 4). – Wien, 2007; Pacholkiv, Svjatoslav. Das Werden einer Grenze: Galizien 1772–1867 // Heindl, Waltraud / Saurer, Edith (ред.). Grenze und Staat: Paswesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdengesetzgebung in der österreichischen Monarchie 1750–1867. – Wien/ Köln/ Weimar, 2000. – С. 519–618; Heindl, Waltraud. Funktionswandel und Symbolwert der Grenzen. Grenzen und die staatlich-soziale Entwicklung im Habsburgerreich von der Mitte des 19. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts // Haslinger, Peter (ред.). Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa (= Wiener Osteuropa Studien 11). – Frankfurt M./ Wien, 1999. – С. 31–44.

⁷ Maner, Hans-Christian (ред.). Grenzregionen der Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. Ihre Bedeutung und Funktion aus der Perspektive Wiens (= Mainzer Beiträge zur Geschichte Osteuropas 1). – Münster, 2005; Bechtel, Delphine / Galmiche, Xavier. Loin du centre: Le mythe des confins en Europe centrale au XXe siècle // Cultures d'Europe centrale, Le Mythe des confins. – 4 (2004). – С. 4–14.

⁸ Bechtel, Delphine / Galmiche, Xavier. Introduction // Cultures d'Europe centrale, Le voyage dans les confins. – 3 (2003). – С. 7–21.

⁹ Ratzel, Friedrich. Politische Geographie. – München/ Leipzig, 1897, особливо С. 447–539; Haushofer, Carl. Grenzen in ihrer geographischen und politischen Bedeutung. – Berlin, 1927.

¹⁰ Пор. виклад різних концептів кордону: Jones, Stephen. Boundary Concepts in the Setting of Place and Time // Annals of the Association of American Geographers. – September, Vol. 49 (1959). – С. 241–255. Про специфіку центрально-східноєвропейського простору пор. статті у збірнику: Lemberg, Hans (ред.). Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme (= Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 10). – Marburg, 2000. На особливу увагу заслуговує монографія: Paasi, Anssi. Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border (= Belhaven Studies in Political Geography). – Chichester/ New York/ Brisbane/ Toronto/ Singapore, 1996, де автор на прикладі фінсько-російського кордону демонструє багатоплановість кордону в його функції у процесі націотворення та відмежування від «іншого», його змінність в уявленнях і дискурсах місцевого люду й громадськості держави загалом, а також його соціальний та життєво-просторовий вимір.

¹¹ Пор.: Haslinger, Peter. Grenze als Strukturprinzip und Wahrnehmungsproblem: Theorien und Konzepte im Bereich der Geschichtswissenschaften // Augustynowicz, Christoph / Kappeler, Andreas (ред.). Die Galizische Grenze. Kommunikation oder Isolation? (= Europa Orientalis 4). – Wien, 2007. – С. 5–20; вступ: Haslinger (ред.). Grenzen, С. 7–18.

Згадувана вище друга складова поняття простору – це досвідчення простору через *рух*. Через Броди рухалися товари, ідеї й люди, для яких кордон був обмеженням, але не нездоланною перешкодою. Роль Бродів як *транзитного* простору добре вписується у визначення історичного регіону в трансєвропейській мережі економічного, культурного, релігійного й політичного обміну, запропоноване Вольфгангом Шмале.¹² На торговельних мапах до середини XIX ст. Броди були зафіксовані як незмінний пункт на маршруті перевезення товарів між Бердичевом (пол. *Berdyczów*, рос. *Бердичев*) на сході й Ляйпцигом (пол. *Lipsk*, нім. *Leipzig*) на заході. Не були Броди білою плямою і на релігійних мапах Європи, особливо що стосується їхнього релігійно-культурного значення для східноєвропейського єврейства.¹³ Броди викликали водночас і негативні асоціації, тісно пов'язані з їхнім економічним занепадом та прикордонним розташуванням.

Тема *кордону* передбачає питання відношення між *центром* і *периферією*. Запропонований Валлерштайном поділ просторів на центральні, напівпериферійні й периферійні ґрунтується на аналізі економіко-політичної інтеграції держав та їхньої спроможності конкурувати в капіталізованій світовій системі.¹⁴ Гарс/ Мюллер-Функ, Штекль і Комлоші експлікують такі міркування на рівні Габсбурзької монархії.¹⁵ Комлосі розглядає Австрію XVIII–XIX ст. як світову систему в мініатюрі, яка функціонує у своїх межах за тими ж зразками, що й світ загалом: «Функціонувати як світова економіка – означало мати над-регіональний внутрішній ринок, який економічно складався з центральних просторів та периферій, а політично був розподілений у ступеневій системі

¹² Schmale, Wolfgang. Historische Komparatistik und Kulturtransfer. Europageschichtliche Perspektiven für die Landesgeschichte. Eine Einführung unter besonderer Berücksichtigung der sächsischen Landesgeschichte. – Bochum, 1998. – С. 1–34.

¹³ Пор., напр., заявку на проведення спеціального дослідницького проекту № 1906 Дюссельдорфського університету імені Гайнріха Гайне, подану до Німецького науково-дослідницького співтовариства «Kulturelle Topographien: Grenzen und Übergänge» («Культурні топографії: кордони й переходи»), а насамперед частковий проект АЗ Ганса Гекера та Маріон Аптроот «Abgrenzungen, Konfrontationen und Kontakte zwischen Juden und Christen in Galizien am Beispiel der Städte Lemberg und Brody» («Відмежування, конфронтації й контакти між євреями та християнами в Галичині на прикладі Львова і Бродів»).

¹⁴ Wallerstein, Immanuel Maurice. Das Moderne Weltsystem. – Bd. 1: Die Anfänge der kapitalistischen Landwirtschaft und die europäische Weltökonomie im 16. Jahrhundert. – Frankfurt, 1986 [1974], насамперед с. 115–118.

¹⁵ Komlosy, Andrea. Innere Peripherien als Ersatz für Kolonien? Zentrenbildung und Peripherisierung in der Habsburgermonarchie // Hárs, Endre / Müller-Funk, Wolfgang / Reber, Ursula / Ruthner, Clemens (ред.). Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn. – Tübingen / Basel, 2006. – С. 55–78; Stekl, Hannes. «Zentren» und «Peripherien» der westlichen Reichshälfte in der Einkommensverteilung um 1900 // Corbea-Hoisie, Andrei / Le Rider, Jacques (ред.). Metropole und Provinzen in Altösterreich (1880–1918). – Wien/ Köln/ Weimar, 1996. – С. 37–74.

просторів».¹⁶ Щодо Бродів, то виходячи з цього, постає запитання: чому місто, яке відносно всієї держави було економічною периферією, змогло так довго бути інтегрованим у міжнародних економічних центральних просторах?

Доволі суттєва теза цієї книжки в тому, що географічна периферійність не конче має означати периферійність економічну, духовну чи культурну. Відповіді на запитання щодо центру й периферії виявляються різними залежно від рівня й періоду. Відносно всієї держави політично й економічно Броди були периферією, проте завдяки своєму місцю в мережі міжнародної торгівлі вони були центром. Те ж саме можна сказати й про культурні відносини. З погляду віденського культурного життя Броди були щонайглибшою провінцією, проте на рівні єврейської духовної історії були видатним центром. Книжка має на меті продемонструвати тісні зв'язки між різними функціями центру та встановити їхню персистентність. Тривале існування мереж зв'язків набагато довше надавало Бродам надрегіональної ваги, аніж це можна припустити, зважаючи на політичні, економічні чи демографічні індикатори.

Місто

Дати визначення *місту* складно, оскільки треба зважати на різні фактори, які мають враховувати і правове, і «фізичне» значення цього слова.¹⁷ Найперші й, на мій погляд, відповідні окреслення цього поняття запропонували не історики, а економіст Густав фон Шмоллер (1900) та соціолог Макс Вебер (1921). Шмоллер звертає увагу і на необхідну комбінацію правових переваг, які мають міста на відміну від сіл, і на доконечність поділу праці населення (торгівля й промисли). Крім того, він наголошує на тому факті, що міста формують «економічний, адміністративний та духовний центр [відповідної] довколишньої сільської місцевості».¹⁸ Це означає, що навіть географічно пе-

¹⁶ Komlosy, Andrea. Grenze und ungleiche regionale Entwicklung. Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie. – Wien, 2003. – С. 25.

¹⁷ Щодо дослідження міста та різноманітних спроб його дефініції пор.: Heit, Alfred. Vielfalt der Erscheinung – Einheit des Begriffs? Die Stadtdefinition in der deutschsprachigen Stadtgeschichtsforschung seit dem 18. Jahrhundert // Johaneck, Peter / Post, Franz-Joseph (ред.). Vielerlei Städte. Der Stadtbegriff. – Köln/ Weimar/ Wien, 2004. – С. 1–12; пор. також обидві статті в журналі «Leviathan» (червень 2001) в рубриці «Neues aus der Stadtforschung: ein altes Modell mit Zukunft?» («Нове з науки про місто: давня модель з майбутнім?»): Haussermann, Hartmut. Die europäische Stadt // Leviathan. Zeitschrift für Sozialwissenschaft. – Heft 2 (2001). – С. 237–255 та Kaelble, Hartmut. Die Besonderheiten der europäischen Stadt im 20. Jahrhundert // Leviathan. Zeitschrift für Sozialwissenschaft. – Heft 2 (2001). – С. 256–274.

¹⁸ von Schmoller, Gustav. Grundriß der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre. Begriff, psychologische und sittliche Grundlage, Literatur und Methode, Land, Leute und Technik, die gesellschaftliche Verfassung der Volkswirtschaft. – Teil 1. – Leipzig, 1908 [1900]. – С. 259.

риферійне прикордонне місто лише на підставі того факту, що воно, власне, місто, вже мало свою довколишню місцевість.¹⁹ Що стосується Бродів, то їхня довколишня місцевість охоплювала не лише безпосередньо прилеглу місцевість, а й частини Східної Галичини і навіть Західної Волині.

Вебер також звертає увагу на кількісні, правові та економічні ознаки міста порівняно з селом. Вагомість підходу Вебера для Бродів насамперед у його наголошуванні на наявності в поселенні ринку, де

«... внаслідок наявної спеціалізації виробництва товарів свої потреби в ремісничих виробках чи товарах задовольняє неміське населення і де, звичайно, й містяни здійснюють обмін виробленими товарами та задовольняють свої господарські потреби».²⁰

Поряд з економічними і правовими центральними функціями міст треба брати до уваги й те, що міста, на відміну від довколишньої місцевості, виконують також релігійні та культурні завдання. Крім того, щоб окреслити «вигляд, внутрішню структуру та кількість і вид функцій» у стосунках з сільською довколишньою місцевістю, треба враховувати також важливу роль часово-просторових вимірів.²¹

Набагато складніше від дефініції *міста*, яку зрештою завжди стосують до великих міст, виявити відмінність між *містом*, *малим містом* та *містечком*. Ці поняття неможливо розмежовувати за самою лише кількістю населення: у Скандинавії до XIX ст. були міста, які налічували лишень кілька сотень мешканців, у пізньомодерній Західній Європі поселення від 1000 до 2000 мешканців можна вважати малим містом, у Центрально-Східній Європі також були великі села чи містечка, які налічували понад тисячу мешканців.²²

¹⁹ Пор. щодо загальних міркувань про значення міського й сільського простору, а відтак центру й периферії праці соціолога міста Рудольфа Штіхве: Stichweh, Rudolf. Zentrum/ Peripherie-Differenzierungen und die Soziologie der Stadt // Lenger, Friedrich / Tenfelde, Klaus (ред.). Die europäische Stadt im 20. Jahrhundert. Wahrnehmung – Entwicklung – Erosion. – Köln/ Weimar/ Wien, 2006. – С. 493–509.

²⁰ Weber, Max. Die Stadt. Eine soziologische Untersuchung // Weber, Max (ред.). Gesamtausgabe. Abt. 1. Schriften und Reden. – Bd. 22. Wirtschaft und Gesellschaft. Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Nachlas. – Teilband 5: Die Stadt, (Hg.) von Wilfried Nippel. – Tübingen, 1999 [1913/1914]. – С. 62.

²¹ Irsigler, Franz. Stadt und Umland in der historischen Forschung. Theorien und Konzepte // Bulst, Neithard / Hoock, Jochen / Irsigler, Franz (ред.). Bevölkerung, Wirtschaft und Gesellschaft. Stadt-Land-Beziehungen in Deutschland und Frankreich 14. bis 19. Jahrhundert. – Trier, 1983. – С. 26–27.

²² Loupès, Philippe / Poussou, Jean-Pierre (ред.). Les petites villes du Moyen âge à nos jours (= Colloque international, Bordeaux, 25–26 octobre 1985). – Paris/Bordeaux, 1987; пор. також вступ Гольгера Томаса Графа: Aufgaben und Methoden historischer Kleinstadtforschung // Graf, Holger Thomas (ред.). Kleine Städte im neuzeitlichen Europa. – Berlin, 1997. – С. 11–24, а також вступ Петера Кларка: Clark, Peter (ред.): Small Towns in Early Modern Europe. – Cambridge/New York/Oakleigh/Paris, 1995. – С. 1–21 і особливо статтю в цьому

Недостатньо доречно виходити також лише з правових обставин, за якими міста й малі міста мають відповідне самоврядування, а містечка не мають. Адже саме у так вдало описаній Ёньо Сючем²³ «Міжевропі» часів Угорського Королівства та польсько-литовської Речі Посполитої міста, за винятком кількох великих королівських міст, – це власність аристократії. Таке приватне місто, на відміну від власника, не мало великих прав, але все ж виділялося в правовому сенсі серед довколишньої сільської місцевості.²⁴ Такі міста або містечка відігравали важливу роль, оскільки виконували функції центру в економічній, адміністративній, релігійній та культурній сферах.²⁵ Містечко, *miasteczko* (пол.), *штетль* (їд.), *Marktflecken*, *Minderstadt*, *Marktgemeinde*, *Markt* (нім.),²⁶ *местечко* (рос.) навіть ще в другій половині XIX ст. було, так би мовити, «забезпечувальним острівцем» посеред відсталого в сільськогосподарському сенсі й майже нерозвиненого в інфраструктурному плані простору.

збірнику: Bacskai, Vera. Small Towns in Eastern Central Europe // Clark, Peter (ред.). Small Towns in Early Modern Europe. – Cambridge/New York/Oakleigh/Paris, 1995. – С. 77–89.

²³ Szűcs, Jenő. Die drei historischen Regionen Europas. – Frankfurt Main, 1990 [1981].

²⁴ Марія Богуцька докладно зупиняється на правових відносинах шляхти та приватних міст, а також на сповнених конфліктів відносинах з королівськими містами, пор.: Bogucka, Maria. The Lost World of the «Sarmatians». Custom as the Regulator of Polish Social Life in Early Modern Times. – Warszawa, 1996. Про дуже повільні зміни правової залежності від землевласника див.: Opas, Tomasz. Der Emanzipationsprozess der privatgrundherrschaftlichen Städte im Königreich Galizien und Lodomerien als Forschungsproblem // Lukan, Walter/ Peyfuss, Max Demeter (ред.). Aus polnisch-österreichischer Vergangenheit (= Österreichische Osthefte, Jg. 32, 1990, Heft 2. Sonderdruck). – Wien 1990, – С. 154–171.

²⁵ Bogucka, Maria. The Network and Functions of Small Towns in Poland in Early Modern Times // Maćzak, Antoni/ Smout, Christopher (ред.). Gründung und Bedeutung kleinerer Städte im nördlichen Europa der frühen Neuzeit. – Wiesbaden, 1991. – С. 219–233; Adelsgruber, Paulus/ Cohen, Laurie/ Kuzmany, Borries. Getrennt und doch verbunden. Grenzstädte zwischen Österreich und Russland, 1772–1918. – Wien, 2011. Особливо переконливо виглядає висновок Габора Шонколя, що звична гіпотеза про те, що «приморське місто = розгалужені економічні зв'язки» та «місто на суходолі = адміністративний центр», стосовно Трансильванії не справджується, оскільки для багатьох тамтешніх міст характерною була не так їхня сільськогосподарська довколишня місцевість, як торгівля. Цей висновок щонайкраще можна застосувати до Бродів, а можливо, й навіть до багатьох малих міст Речі Посполитої: Sonkoly, Gabor. Was ist «urban»? – Die transsylvanischen Kleinstädte im 18. und 19. Jahrhundert. Eine statistisch-quantitative Studie in definitorischer Absicht // Graf, Holger Thomas (ред.). Kleine Städte im neuzeitlichen Europa. – Berlin, 1997. – С. 26.

²⁶ У німецькій мові немає єдиного позначення, хоча Герберт Кніттлер пропонує поняття *Minderstadt*. Пор.: Knittler, Herbert (ред.). Minderstädte – Kümmerformen – gefreite Dörfer. Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem (= Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 20). – Linz, 2006. Пор. насамперед першу статтю: Ehbrecht, Wilfried. «Minderstadt» – ein tauglicher Begriff der vergleichenden historischen Städteforschung? // Knittler, Herbert (ред.): Minderstädte – Kümmerformen – gefreite Dörfer. Stufen zur Urbanität und das Märkteproblem (= Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas 20). – Linz, 2006. – С. 1–50.

На відміну від західної Центральної Європи, у східній частині континенту роль посередників між містом і селом виконували насамперед єврейські мешканці таких населених пунктів. Євреї, які займалися крамарюванням, ремеслами чи виконували адміністративні функції, становили більшу частину мешканців містечок.²⁷

Через низький рівень економічного розвитку таке розрізнення складно застосувати до Бродів. Суто з правового погляду Броди, безперечно, були містом (Магдебурзьке право від 1584 р.) і до першої третини XIX ст., безсумнівно, були містом середнього розміру. Натомість наприкінці Габсбурзької епохи Броди поставали вже як одне з багатьох галицьких малих міст. У сучасному ж сприйманні й у сьогоднішній пам'яті на Заході про Броди на передньому плані перебувають ознаки штетля – тобто переважно єврейського, економічно відсталого населеного пункту. У зв'язку з нерозв'язністю цієї термінологічної проблеми в подальшому викладі використані всі три поняття.

Етнічність

Згадувані вище *етнічно-конфесійні* групи також потребують докладнішого окреслення. Поняття *етнос* (від гр. «народ») та похідне від нього *етнічність* містять чималий конфліктний потенціал.

Суто примордіалістський підхід, який виходить з існування природної народної спільноти, яка ґрунтується на спільності мови, культури й походження, через расистські злочини, вчинені у XX ст., після 1945 р. був підданий радикальній критиці й поступився місцем конструктивістським засадам.²⁸ Гобсбавм виявив штучність традицій, які зміцнюють суспільну єдність, легітимізують владу й інституції, а також вселяють певні уявлення й поведінкові взірці.²⁹ Проте

²⁷ Klier, John D. What Exactly Was a Shtetl? // Estraikh, Gennady (ред.). The Shtetl. Image and Reality. Papers of the Second Mendel Friedman International Conference on Yiddish. – Oxford, 2000. – С. 23–35; Ertel, Rachel. Le Shtetl. La bourgade juive de Pologne. De la tradition à la modernité. – Paris, 1982; Haumann, Heiko. Geschichte der Ostjuden. – München, 1999 [1990]), насамперед с. 60–67 та с. 95–108; Карліна, Оксана. Єврейські домогосподарства у Волинській губернії в першій половині XIX ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – Вип. 4 (2004). – С. 53–68; «Штетль» як феномен єврейської історії. Збірник наукових праць. Матеріали конференції 30 серпня – 3 вересня 1998 р. – Київ, 1999; Shvaytser, Shloyme. A haynttsaytiker kuk oyfn shtetl // Di goldene keyt. – 113 (1986). – С. 199–202.

²⁸ Пор. спробу Фрідріха Гекманна описати формування сучасного значення поняття етнічність: Heckmann, Friedrich. Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen. – Stuttgart, 1992. – С. 30–56.

²⁹ Hobsbawm, Eric. Das Erfinden von Traditionen // Conrad, Christoph/ Kessel, Martina (ред.). Kultur & Geschichte. Neue Einblicke in eine alte Beziehung. – Stuttgart, 1998. – С. 97–118, насамперед С. 109–116 [короткий виклад книжки: The Invention of Tradition. – Cambridge, 1986].